

MÉRÉS ÉS MANIPULÁCIÓ A NANOVILÁGBN

A nanométeres mérettartományban nem elegendő már a hagyományos optikai mikroszkópok maximális felbontóképessége sem, ezért új, a fénymikroszkópoktól alapelveiben is különböző eszközökre van szükség a nanostruktúrák megfigyelésére.

A nanotudomány és nanotoechnológia szempontjából döntő lépésnek bizonyult az ún. pásztázószondás mikroszkópok (*Scanning Probe Microscope, SPM*) különböző válfajai elvének felismerése és a megfelelő készülékek kifejelsztése, melyek nem "átvilágításon" vagy reflexión alapulnak, hanem új elven, azaz a az alkalmazott szondának és a minta felületével illetve a minta felületén lévő atomokkal való kölcsönhatásán alapulnak. Az úttörő itt az 1981-ben magalkotott pásztázó alagútmikroszkóp (*Scanning Tunneling Microscope, STM*) volt,

3

PÁSZTÁZÓSZONDÁS MIKROSZKÓPIA

Az 1980-as és 1990-es években a nanokémia és nanofizika megkezdhette az egyedi nanorészecskék és egyedi molekulák világának birtokba vételét, mivel újfajta mikroszkópok és eljárások egész sora jelent meg. A pásztázó alagútmikroszkópok (Scanning Tunneling Microscope - STM) és az atomerő mikroszkópok (Atomic Force Microscope - AFM) már nem csak bepillantást engednek ebbe a világba, hanem kialakulóban vannak eljárások az anyag nanométeres finomságú megmunkálására is. Évről évre új mérési eljárások és műszerek, valamint új megmunkálógépek születnek, új nanotechnológiai laboratóriumok épülnek.

PÁSZT	ÁZÓSZOND	ÁS MÓDSZ	EREK
Név	Működési elv	Előnyök	Hátrányok
Pásztázó alagútmikroszkóp STM (<i>Scanning</i> <i>Tunneling</i> <i>Microscope</i>)	Minta és SPM hegy közötti alagútáram mérése	 Nem igényel mintaelőkészítést Nincs szükség különleges atmoszférára 	 Csak vezető (esetleg félvezető) minta vizsgálható
Atomerő- mikroszkóp AFM (<i>Atomic Force</i> <i>Microscope</i>)	Minta és AFM hegy közötti erőhatás mérése	- Sokrétű felhasználás - Nem igényel mintaelőkészítést - Nincs szükség különleges atmoszférára	- Atomi felbontás csak speciális körülmények között érhető el - Rezgésre fokozottan érzékeny
Közeltéri optikai Mikroszkóp (Scanning Near- Field Optical Microscope, SNOM)	Rendkívül kis apertúrájú fény- forrást használó transzmissziós, vagy reflexiós optikaj	 Spektroszkópiai alkalmazás Diffrakciós limit nem korlátozza a felbontást 	9

PÁSZTÁZÓ ALAGÚTMIKROSZKÓP STM

A pásztázó alagútmikroszkóp (*Scanning Tunneling Microscope, STM*) elektromosan vezető felületek atomi léptékű vizsgálatára és módosítására alkalmas eszköz. Az alagútmikroszkópban egy igen hegyes tűt mozgatunk a felülettől nanométeres távolságra, miközben a tű és a minta közé néhány volt nagyságrendű feszültséget kapcsolunk. Az STM leggyakrabban alkalmazott üzemmódjában (állandó áramú leképezés) miközben a minta síkjában a tűvel pásztázó mozgást végzünk, egy visszacsatoló hurokkal a tű felület fölötti magasságát úgy szabályozzuk, hogy a tű és a minta közötti, általában nanoamper nagyságrendű alagútáram állandó értéken maradjon. A tű így kialakuló háromdimenziós mozgása adja az STM képet. A megfelelő módon zajvédett (elektromos és mechanikai zajok szempontjából egyaránt) STM elegendően sima felületeken - pl. hasított egykristály - rutinszerűen képes elérni az atomi felbontást.

STM "GYAKORLAT"

A tű és a minta közé Volt nagyságrendű előfeszítést kapcsolnak. Ezután a tűt óvatosan addig közelítik a felülethez, amíg megjelenik az alagútáram és elér egy előre beállított I_{referencia} értéket. Minél nagyobb az I_{Referencia}, annál közelebb kerül a tű a felülethez, gyakorlatban a tipikus nagysága nA körüli.

A minta X-Y síkjában a tűvel pásztázó mozgást végeznek, hasonlóan a TV készülékekben alkalmazott vezérléshez . Természetesen, mivel itt nem elektronsugarat, hanem makroszkopikus tömegeket mozgatnak, a mechanikai rendszer tehetetlensége és rezonanciái miatt az alkalmazható kép- illetve sorfrekvencia kisebb, mint a TV esetén megszokott. Ezért egy STM kép fölvétele általában másodpercekig, vagy percekig tart.

25

STM "GYAKORLAT"

Pásztázás közben a tű minta feletti magasságát (Z pozícióját) egy visszacsatoló hurokkal úgy szabályozza, hogy a mért alagútáram állandóan megegyezzen az I_{Referencia} értékkel. Ily módon a tű minden egyes (X,Y) pozíciójához egy meghatározott Z érték fog tartozni. Ezeket a Z(X,Y) értékeket számítógéppel rögzítjük.

Az STM-ben igen gondos rezgéscsillapításra van szükség, mivel a tűt a minta fölött nanométeres távolságban kell mozgatni. Ha a tű beleütközik a mintába, az általában a tű hegyének és a mintának a sérülését okozza, továbbá, az alagútköz szélességének véletlenszerű változásai "zajként" jelennek meg a felvett képen. A nagyamplitúdójú zaj elfedi a jellemzően 0,01 – 0,1 nm-es atomi korrugációt.

Bár az első STM méréseket ultra nagy vákuumban (UHV) végezték, később kiderült, hogy az alagútmikroszkóp normál levegőn, sőt még (szigetelő) folyadékban is kiválóan működik! Mivel a nem oxidálódó minták (pl. a szén) levegőn vizsgálhatóak, az alagútmikroszkóp egy viszonylag olcsó eszköz, összehasonlítva a modern fizika egyéb mérőeszközeivel, 26 például az elektronmikroszkóppal.

ATOMERŐ MIKROSZKÓP: MI A LÉNYEGES

To build a well-functioning AFM several requirements has to be fulfilled:

1. The spring constant of the cantilever should be small enough to allow detection of minute atomic forces.

2. The resonance frequency of the cantilever should be as high as possible to minimize sensitivity to external mechanical vibrations.

3. The tip should be as sharp as possible to allow atomic resolution.

4. The tip should be as narrow as possible to allow penetration into deep troughs on the surface.

FELBONTÁS

A felbontóképességet az AFM-gyártók számszerűen nem szokták megadni, mert azt a minta síkjában a tűszonda mérete és a felület tulajdonságai együttesen határozzák meg. Minél kisebb a szonda lekerekítési sugara, annál jobb felbontás érhető el. Ha még azt is hozzávesszük, hogy olyan tűszonda, amely egyetlen atomban végződik, nem számít kuriózumnak, akkor bizony nanométernél kisebb felbontásra számíthatunk.

A minta felületére merőleges irányban meg szokták adni, hogy a pásztázó mechanika mekkorára korlátozza a felbontást, és ez általában 0,05 nm. A kristályrács atomjai megjeleníthetők, ha az atomerő-mikroszkópot ultravákuum-körülmények között alkalmazzák.

Lényeges, hogy a tűsugárral működő mikroszkópoknál nincs lencse, és ennek következtében nincsenek lencsehibák. Ugyanakkor nem kellő vékonyságú tű használata műtermékek képződéséhez vezethet. Általánosságban elmondható, hogy AFM felbontóképessége körülbelül ezerszer jobb, mint a fénymikroszkópé, és ha ez utóbbit 200 nm-nek vesszük, akkor az AFM felbontóképessége a minta síkjában 0,2 nm. A minta felületére merőleges irányban jobb, körülbelül 0,05 nm.

AFM ALKALMAZÁSI PÉLDA: SZÉN NANOCSŐ (CNT)

Atomic-force image of an individual single-wall carbon nanotube about 1 nm in diameter, connected to two 15-nm-thick electrical leads for electrical measurements. The total length of the tube is 3 μ m, with a section 140-nm long between the contacts.

